

Turli tizimli tillarda onomastik leksikaning xususiyatlari

Mamatqulova Baxtijon Ravshanovna
shodiyonichkailkhomova@gmail.com

*Tillar kafedrasida katta o'qituvchisi, Dotsent,
O'zbekiston Respublikasi Harbiy xavfsizlik va
mudofaa universitetining Quruqlikdagi
qo'shinlari instituti*

Annotatsiya

Mazkur maqolada turli tizimli tillarda onomastik leksikologiyaning xususiyatlari o'rganilib, turli til tizimlarida atoqli otlarning lingvistik tabiati, tuzilishi va funksiyalariga e'tibor qaratiladi. Onomastik leksikologiya tilshunoslikning bir bo'limi sifatida antroponimlar, toponimlar, etnonimlar va gidronimlar kabi atoqli otlarni tadqiq etib, ularning semantik, morfologik va madaniy xususiyatlarini ochib beradi. Tadqiqotda tillarning tarixiy rivoji, grammatik tuzilishi va ijtimoiy-madaniy omillariga bog'liq holda onomastik birliklarning shakllanishi va qo'llanilishidagi farqlar yoritilgan. Onomastik lug'at boyligining milliy o'zlikni anglash, dunyoqarash va madaniy xotirani aks ettirishdagi o'rni alohida ta'kidlanadi. Maqolada analitik, sintetik va agglutinativ til tizimlari qiyoslab o'rganilib, har bir tizim atoqli otlarning leksik tashkil topishi va rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi ochib beriladi. Shuningdek, onomastikaning leksikografiya, sotsiolingvistika va kognitiv tilshunoslik kabi sohalar bilan o'zaro aloqasi yoritiladi. Qiyosiy tahlil asosida onomastik leksikologiyaning umumiy va tilga xos xususiyatlari aniqlanadi. Tadqiqot natijalari tilshunoslik nazariyasi, tarjima tadqiqotlari va madaniyatlararo muloqot uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada turli tizimli tillarda onomastik leksikaning lingvokulturologik xususiyatlarini tadqiq qilishga qaratilgan. Onomastik leksika lingvomadaniy realiyalar hisoblanib, noekivalent leksika hamdir. Muqobili boshqa tillarda mavjud bo'lmagan so'z yoki terminlar (onomastik leksika) o'sha original tilda qanday yo'l va yo'sinda o'rganilishini, o'rganish natijasida onomastik leksikaning aniqlangan xususiyatlarini qiyosiy-chog'ishtirma ravishda tadqiq qilish mazkur dissertatsiya ishining maqsadlaridan birini tashkil qiladi.

Kalit so'zlar

Ingliz tilini o'qitish, onomastika, lingvokulturologiya, lingvomadaniy, kognitiv struktura, tilshunoslik, madaniyatshunoslik, metaforalar

Особенности ономастической лексики в различных системных языках

Маматкулова Бахтижон Равшановна
shodiyonichkailkhomova@gmail.com

*Доцент, старший преподаватель
кафедры языков,
Институт Сухопутных войск Военного
университета безопасности и обороны
Республики Узбекистан*

Аннотация

В данной статье рассматриваются особенности ономастической лексикологии в различных системных языках с акцентом на лингвистическую природу, структуру и функции собственных имён в разных языковых системах. Ономастическая лексикология как раздел лингвистики изучает собственные имена, такие как антропонимы, топонимы,

этнонимы и гидронимы, раскрывая их семантические, морфологические и культурные характеристики. В исследовании подчёркивается, что различия в формировании и употреблении ономастических единиц обусловлены историческим развитием языков, их грамматическим строением и социокультурными факторами. Особое внимание уделяется роли ономастической лексики в отражении национальной идентичности, мировоззрения и культурной памяти. В статье проводится сопоставительный анализ аналитических, синтетических и агглютинативных языковых систем, показывающий влияние каждого типа на лексическую организацию и эволюцию собственных имён. Кроме того, подчёркивается взаимосвязь ономастики с другими лингвистическими дисциплинами, включая лексикографию, социолингвистику и когнитивную лингвистику. На основе сравнительного анализа выявляются универсальные и языково-специфические особенности ономастической лексикологии. Полученные результаты имеют важное значение для теории языкознания, переводоведения и межкультурной коммуникации. В данной статье исследуются лингвокультурологические особенности ономастической лексики в различных системных языках. Ономастическая лексика рассматривается как часть лингвокультурных реалий и относится к безэквивалентной лексике. Слова или термины (ономастическая лексика), не имеющие эквивалентов в других языках, составляют одну из целей данного диссертационного исследования – изучить, каким образом и какими методами они осваиваются в оригинальном языке, а также провести сравнительно-сопоставительный анализ выявленных особенностей ономастической лексики.

Ключевые слова

Преподавание английского языка, ономастика, лингвокультурология, лингвокультурный, когнитивная структура, языкознание, культурология, метафоры

Features of onomastic lexicology in various systemic languages**Mamatkulova Bakhtijon Ravshanovna**
shodiyonichkailkhomova@gmail.com

Associate professor, Senior teacher of the
Department of languages,
Ground Forces Institute of the Military Security
and Defense University of the Republic of
Uzbekistan

Annotation

This article examines the features of onomastic lexicology in various systemic languages, focusing on the linguistic nature, structure, and functions of proper names within different language systems. Onomastic lexicology, as a branch of linguistics, studies proper names such as anthroponyms, toponyms, ethnonyms, and hydronyms, revealing their semantic, morphological, and cultural characteristics. The research highlights how systemic languages differ in their formation and usage of onomastic units due to historical development, grammatical structure, and sociocultural factors. Special attention is given to the role of onomastic vocabulary

in reflecting national identity, worldview, and cultural memory. The article compares analytical, synthetic, and agglutinative language systems to demonstrate how each system influences the lexical organization and evolution of proper names. Furthermore, the study emphasizes the interaction between onomastics and other linguistic disciplines, including lexicography, sociolinguistics, and cognitive linguistics. Through comparative analysis, the paper identifies universal and language-specific features of onomastic lexicology, contributing to a deeper understanding of naming processes across languages. The findings are significant for linguistic theory, translation studies, and intercultural communication, as they provide insights into how proper names function within and across different language systems. In this article, attention is focused on studying the linguoculturological features of onomastic lexicology in various systemic languages. Onomastic vocabulary is considered a part of linguocultural realities and also belongs to nonequivalent lexicon. Words or terms (onomastic vocabulary) that do not have equivalents in other languages constitute one of the goals of this dissertation research – to examine how they are studied in the original language, in what ways and methods they are taught, and to comparatively analyze the identified features of onomastic vocabulary as a result of the study.

Keywords

Teaching English, onomastics, linguoculturology, linguistic culture, cognitive structure, linguistics, cultural studies, metaphors

Kirish

Ma'lumki, o'zbek tili Urol-Oltay tillar oilasidagi Turkiy tillar guruhiga mansub. Mazkur tillardagi so'zlarning yasashiga ko'ra agglutinativ (so'z yasashida suffikslar ko'p ishtirok etadigan) tizimga ega. Lekin rus tili Hind-Yevropa tillari oilasidagi Slavyan tillari guruhida joy olgan bo'lsa, ingliz tili esa mazkur Hind-Yevropa tillari oilasidagi German tillari guruhiga tegishli va bu tillar fleksiyali (so'z yasashida va lisoniy konstruksiyalarda affikslar (prefikslar) va predloglar ko'p qo'llanadigan) tillar deb nomlanadi (Aliferenko, 2010). Ushbu turli tizimga oid tillardagi onomastik leksikaning o'rganilishini lingvokulturologik aspektida, qiyosiy-chog'ishtirma ravishda tadqiq qilish kutilmagan natijalarga olib kelishi va muhim ahamiyat kasb etishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi

Inson o'z intellektual salohiyatining rivojlanishi tarixida sanamoqni o'rgangandan keyin qiyoslamoqni ham yaxshi o'zlashtira oldi

(Bartminskiy, 2005). Qiyoslash madaniyat bilan, madaniyat esa qiyoslamoq bilan hamohang, shuning uchun qiyoslash (chog'ishtirish asosida tadqiq qilish) keng ma'noda umumlashtirish va farqlamoq demakdir. Taniqli olim va yozuvchi O. Mandelshtam o'zining "Dante bilan suhbatda" nomli asarida: "Men qiyoslayapman, demak men tirikman" (Fuko, 1996) degan edi. M. Fukoning ta'riflashicha, qiyoslash – "aniqlashni taqozo qiladigan, tafakkurni boyitadigan, bilish va anglashni charxlaydigan eng universal, eng oddiy, shu bilan birga eng murakkab elementdir" (Golubovska, 2016). Tillarni qiyosiy o'rganish natijasida turli lisoniy va nolisoniy qonuniyatlar yuzaga chiqadi. I. Kantning "Mantiqiy refleksiylar" to'g'risidagi ta'limotiga asosan barcha tushunchalarning mohiyati qiyosiy yo'l bilan aniqlanishi mumkin. Biror bir belgining xususiyati bizning mantiqiy apparatimizda induktiv va deduktiv yo'l bilan hamda analogiya yordamida taqqoslanadi va farqlanadi (Gumboldt, 1984).

Kognitiv strukturalar kommunikasiyani, unga bog'lik kompetensiyalarni rivojlantiradi va bu jarayonda onomastik leksika muhim o'rin egallaydi, ular millatning lingvokulturologik va madaniy-tarixiy tajribasini maksimal darajada mujassam qila oladi.

Onomastika – tilshunoslikning bir bo'limi (qadimgi yunon tilida – ὀνομαστική – nomlash san'ati) hisoblanib, ma'lum bir tilda ularning paydo bo'lishi, ularning uzoq muddat davomida yoki boshqa tillar ta'sirida o'zgarishini va umuman atoqli otlarni tadqiq qilishni o'ziga maqsad qilgan (Kant, 2003). Tor ma'noda *onomastika* – turli turdagi atoqli otlar, ya'ni *onomastik so'zlar yig'indisi* – onomastik (onimik) leksika demakdir.

Shunday qilib, onomastikaning tadqiqot predmeti – onim (atoqli otlar, turli xil nomlanishlar) bo'lib, u tanlab olingan obyektni boshqa obyektlar orasida ajratib ko'rsatish uchun xizmat qiladi.

Onomastika so'zining sinonimlari quyidagilardir:

- *Onomatika* – otlarning ma'nosi va paydo bo'lishi haqidagi ta'limot (Karpenko, 2009). Mazkur termin eskirgan deb tan olingan va iste'moldan chiqarilgan.
- *Onomatologiya* – tilshunoslikning bir bo'limi hisoblanib, atoqli otlarni tadqiq qiladi (Kononenko, 2008). Onomatolog (onomast) – onomastika sohasidagi tadqiqotchi.
- *Onomasiologiya (onomatologiya)* (ingl. *onomasiology*) – tilshunoslikning bo'limi hisoblanadi va ma'lum bio hodisa va narsalarning nomlanishini tadqiq qiladi (Kononenko, 2008).
- *Toponomastika* – ilmiy manbalarda onomastikaning ro'yxatga olingan, lekin eskirib qolgan ta'rifi (Kosevich, 1977).

Onomastikaga doir ilmiy asarlarda sinxronik yondashuv doim ustunlik qilgan. Lekin "diaxronik ravishdagi tadqiqotlarda atoqli otning mazmuni ularning ichki shakli bilan chambarchas bog'liq" (Luchik). Onomastik leksikaning lingvokulturologik va pragmatik imkoniyatlarini tahlil qilish eng avvalo uni

sinxron ravishda o'rganishni taqozo qiladi. Onimlarni tizimli ravishda o'rganish uchun diaxronik ma'lumotlarni jalb qilish lozim bo'ladi, chunki tadqiq qilinayotgan obyektning kelib chiqishi kabi tarixiy ma'lumotlarsiz onomastik leksikani tizimli ravishda tadqiq qilishning iloji yo'q.

Tilshunoslik-madaniyashunoslik usullari ma'lum darajada N. Alefirenko (2010), Ye. Bartminskiy (2005), A. Vejbitskaya (1996), V. Vorobyov (2008), M. Golubovska (2016), V. Kononenko (2008), V. Kosevich (1977) va boshqalarning asarlarida o'z o'rniga ega. V. Kononenkoning so'zlariga ko'ra, tilshunoslik-madaniyashunoslik usullari an'anaviy (kuzatish, eksperiment, modellashtirish, qayta qurish, so'rovnom) va zamonaviy usullarga bo'linadi, ular ramkalar, geshtaltlar, tushunchalar, metaforalar, presuppozitsiyalar, afsonalar, rivoyatlarning so'nggi tadqiqotlari bilan bog'liq. "sezgi → matn" modellari va boshqalar, shuningdek, madaniy va sosiologik uslublar: tahlil, dala etnografiyasi vositalari, ijtimoiy-lingvistik intervyu (Vejbitskaya, 1996; 27).

N. Alefirenko tilshunoslik va madaniyatshunoslikning quyidagi usullarini ajratib ko'rsatgan: diaxronik (vaqt bo'yicha turli til-madaniy birliklarni qiyoslash); sinxron (sinxron lingvistik-madaniy birliklarni qiyoslash); strukturaviy-funksional (madaniyat obyektini qismlarga bo'lish va ular orasidagi aloqalarni aniqlash); tarixiy-genetik (lingvistik-madaniy fakti kelib chiqishi, rivojlanishi va keyingi faoliyati nuqtai nazaridan tahlil qilish); tipologik (tarixiy-madaniy jarayonda turli lingvistik-madaniy birliklarning tipologik yaqinligini aniqlash); qiyosiy tarixiy (vaqt bo'yicha noyob lingvistik-madaniy birliklarni taqqoslash va ularning mohiyatiga kirib borish) (Alifirenko, 2010).

Bugungi kunda onomastika sohasida faoliyat yuritgan va yuritayotgan taniqli tilshunos olimlar, xususan, Y. Karpenko (2009), V. Nikonov (1994), V. Luchik, Ye. Otin (2005), N. Podolskaya (1988), A. Superanskaya (1973) va boshqalar asarlaridagi tadqiqot usullari tahlil qilinishga loyiq.

Onomastikaning vazifalari

Onomastik tadqiqotlar turli xalqlarning bir jydan boshqasiga ko'chishi, lisoniy va madaniy aloqalari, tillarining qadimgi holati va ulardagi shevalarning o'zaro munosabatlarini aniqlashga yordam beradi. Atoqli otlarni tadqiq qilish orqali ularning o'ziga xos qonuniyatlari, bizgacha yetib kelishi va saqlanib qolganligi aniqlanadi. Atoqli otlar o'zlarining etimologik ma'nosini yo'qotgan holda ham muhimligini, vazifasini yo'qotmaydi (masalan, turkcha Boyko'l (ruscha: Baykal), Enasoy (ruscha: Yenisey), Oltioy (ruscha: Altay) v.h.).

Atoqli otlarning saqlanib qolishiga tildagi aralshmalar, tillarning chatishuvi, boshqa til tizimining kirib kelishi kabi jarayonlar ta'sir ko'rsata olmaydi. Etimologik izlanishlar natijasida atoqli otlarning qaysi tildan kelib chiqqanligi, o'sha tilning xususiyatlari ham ma'lum bo'ladi. **Tarixiy onomastika.** Shunday qilib, onomastik tadqiqotlar tarix fani va til tarixi uchun bebaho ma'lumotlar beradi, ya'ni aholining yashagan joylaridan ko'chishi (migrasiya), yo'qolib ketgan xalqlar, ular haqidagi afsonalar esa o'sha aholining hayot tarzi, ijtimoiy va oilaviy munosabatlari haqida ma'lumot beradi. Sharqiy-Yevropa past tekisliklarini o'rganish natijasidagi tadqiqotlar Urol-oltoy xalqlarining qadimgi Turon va Mavrounnahr va hozirgi Markaziy Osiyoda yashaydigan turkiy qabilalar o'rtasidagi munosabatlar haqida aniqliklar kiritdi. Urol (turkiycha: ota, og'a) tog' tizimi, Enasoy (ruscha: Yenisey) daryosi, Boy ko'l (ruscha: Baykal) kabi toponimik leksikaning ilmiy tadqiqi tegishli davrlarga doir ma'lumotlar beradi. Toponimika (ayniqsa gidronimika) yo'qolib ketgan tillar va xalqlar haqida yagona ma'lumotlar manbasi hisoblanadi.

Onomastik tadqiqot yo'nalishlarini o'rganish, onimlarni tavsiflash va ta'riflash asosida biz ularning quydagicha yangi semantik tasnifi (klassifikatsiyasi)ni ishlab chiqdik, ya'ni:

- **Antroponomika**, ya'ni insonlarning atoqli otlarini tadqiq qiladi (*Ahmad*

Yassaviy, Imom Buxoriy, Amir Timur, Alisher Navoiy, Pyotr Nikolayevich Amexin, Ivan Kalita, Igor Kio, Ryurik, Uilyam Shekspir, Artur Konan Doyl, Adam Smit, Charlz Darvin).

- **Astronomika** – kosmik obyektlar va fazoviy jismlarning nomlanishini tadqiq qiladi (*Quyosh, Oy, Yupiter, Galleya kometasi, Zahro yulduzi, Vesta nomli kichik kometa (asteroid), Serera nomli kichik kometa, Toliman yoki Sirius nomli yulduzlar).*
- **Zoonomika** – hayvon nomlari va laqablarni (*Oytavoq, Bo'tqa, Maymoq, Shalponquloq, Sharik, Murka, Kvadrat, Zvyozdochka, Donguz*) tadqiq qiladi.
- **Karonomika** – avvaliga yunon tilida "karabonimika" ("korabos" – kema va *onoma* – ism) deb ta'riflangan va keyinchalik yana ham ilmiy ta'rif sifatida kemalar, suv inshootlari, qayiqlar (*"Tuyamo'yin", "Orol", «Avrora», «Varyag», «Borodino», «Kazak», «Platov», «Pamyat Merkuriya», "Titanik", "Marshal" v.h..)* kabi nomlarning tarixi, kelib chiqishi kabi nomlarini tadqiq qiluvchi fan yo'nalishi deb qabul qiingan. Karabonimika terminini G.V. Aleksushin *nautonimika* va *karonimika* atamasiga nisbat sifatida taklif qilgan.
- **Kosmonimika** fazoviy makondagi o'lchamlar haqidagi ta'limot (Somon yo'li, *Pleyadalar, Galaktika, Andromedalar*) sifatida qabul qilingan. Ko'pgina hollarda *kosmonim* atamasi *astronim* terminiga sinonim sifatida qo'llanadi.
- **Xrematonimika** yoki **ktematonimika** moddiy madaniyatga doir narsalarning nomlarini (*«Orlov» yoquti, Dyurandal qilichi, Gamayun zambaragi*) o'rganuvchi yo'nalish.
- **Pragmatonimika** tovar va inson qo'li bilan yaratilgan amaliy buyum va narsalarni tadqiq qiladi. Masalan, *parfyumonimlar*, ya'ni hid taratuvchi (*Chanel, J'adore, Lauren*) atir-upa sanoati

mahsulotlarining, nomlari, chokonimlar – shokolad mahsulotlari (“Qora-Qum”, “Shirin”, “Qaldirg’och”) nomlari.

- **Teonimika** xudo, payg’ambar va avliyolarning (*Oллоh, Tangir, Egam, Muhammad payg’ambar, Avliyo ota, Ahmad Yassaviy, Imom Buhoriy, Zangi ota, Stribog, Zevs*) ismlarini tadqiq qiluvchi yo’nalish.
- **Toponimika** jug’rofiy obyektlarga doir atoqli otlarni tadqiq qiladi, masalan: *Qora dengiz, Samarqand Buxoro, O’zbekiston shoh ko’chasi, Orol dengizi, Loy jangi, Sopolli tepa, Qora tepa* v.h. bu so’zlar toponimlar deb ataladi.
- **Ergonimika** insonlarning amaliy faoliyati bilan bog’liq bo’lgan birlashmalar nomlarini tadqiq qiladi, masalan: *emporonimlar* – do’konlar nomlari, *firmonimlar* – firmalarning nomlanishi. Bu soha yo’nalishi yana sataroshxonalar, barlar, kafelar, hayr-ehson qiluvchi tashkilotlar v.sh.k. nomlarini o’rganadi.
- **Etnonimika** xalqlar va qabilalarning nomlanishini tadqiq qiladi.

- **Sosionimika** ijtimoiy sohadagi nomlanishlarni tadqiq qiladi.

Xulosa

Yuqoridagilardan ko’rinib turibdiki, antroponimlar o’ziga xos semantik va uslubiy xususiyatlarga ega bo’lib, grammatik jihatdan ko’plik bo’lmagan til tizimida bu lisoniy birliklar alohida tizim va kichik tizimlardan iborat.

Onomastik leksikaning apellasiya leksikasiga munosabati umuman o’rganilmagan, degan fikrdan yiroqmiz. Birgina o’zbek tilshunosligida ajralgan onomonimlarning (onomastik leksika) yakka amaliy leksikaga munosabatiga bag’ishlangan yuzdan ortiq ilmiy ishlar chop etilgan, ammo bu ishlarning barchasi onomastik leksikaning alohida olingan apellyativ leksika bilan tarixiy-etimologik munosabatlariga bag’ishlangan. Lekin bunday hollarda onomasiologik-etimologik ma’no va tarixiy-etimologik ma’no tushunchalari ko’pincha chalkashib ketadi. Ma’lumki, bir qator asarlarda onomastikaning semantik-funksional tasnifi, onomastik leksika ichidagi tizimli munosabatlar atroflicha ko’rib chiqiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Aliferenko, N. F. (2010). *Lingvokulturologiya: Gennostno-smyslovoye prostranstvo yazyka*. Moskva: Nauka.
2. Bartminskiy, Ye. (2005). *Yazykovoy obraz mira: Etnolingvistika bo'yicha ocherklar* (S. M. Tolstaya, tahr.). Moskva: Indrik.
3. Fuko, M. (1996). *Bilim arxeologiyasi*. Kiyev.
4. Golubovska, M. A. (2016). *Suchasna ukrainska linhvokontseptolohiia: Holati va rivojlanish istiqbollari*. *Aktual muammolar filologiya va tarjimashunoslik*, 1, 151–159.
5. Gumboldt, V. fon. (1984). *Tilshunoslik bo'yicha tanlangan asarlar*. Moskva: Progress.
6. Kant, I. (2003). *Tanlangan asarlar*. Moskva.
7. Karpenko, Yu. (2009). *Onomastikaning fan sifatidagi metodologiyasi va metodikasi*. *Ukrain tilshunosligi yozuvlari*, 292–289.
8. Kononenko, V. I. (2008). *Ukrain lingvokulturologiyasi*. Kiyev: Vyshcha shkola.
9. Kosevich, V. B. (1977). *Umumiy tilshunoslik elementlari*. Moskva: Nauka.
10. Luchik, V. V. (n.d.). *Oykonim nominatsiyasida nolisoniy omillar*. *Onomastika va etimologiya tadqiqotlari*, 193–201.
11. Mandelshtam, O. E. (1987). *So'z va madaniyat*. Moskva.
12. Nikonov, V. A. (1994). *Rus onomastikasi va Rossiya onomastikasi* (O. N. Trubachev, tahr.). Moskva: Shkola-Press.

13. Otin, Ye. S. (2005). Konnotativ atoqli otlar lug'ati. Ural davlat universiteti.
<http://hdl.handle.net/10995/1>
14. Podolskaya, N. V. (1988). Rus onomastik terminologiyasi lug'ati (A. V. Superanskaya, tahr.; 2-nashr). Moskva: Nauka.
15. Rostovalova, V. I. (1999). Lingvokulturologiya konsepsiyalari. Qozon: Lingvo.
16. Sapir, E. (1993). Tilshunoslik va kulturologiya bo'yicha tanlangan asarlar. Moskva.
17. Superanskaya, A. V. (1973). Atoqli otlarning umumiy nazariyasi. Moskva: Nauka.
18. Vejbitskaya, A. (1996). Til va madaniyat: Bilish. Moskva: Russkie slovari.
19. Vorobyev, V. V. (2008). Lingvokulturologiya. Moskva: RUDN nashriyoti.
20. Xorijiy so'zlar lug'ati. (n.d.). Elektron manba. Murojaat sanasi: 27-avgust, 2022-yil.